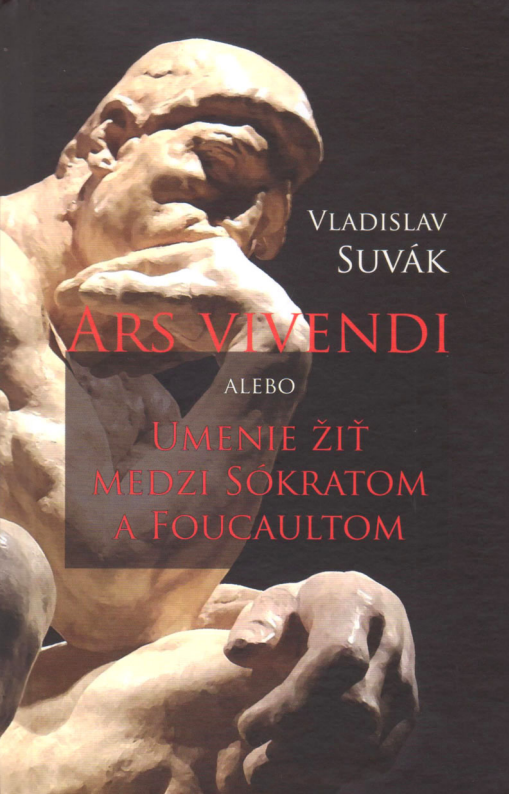

VLADISLAV
SUVÁK

ARS VIVENDI

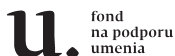
ALEBO

UMENIE ŽIŤ
MEDZI SÓKRATOM
A FOUCAULTOM

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Copyright © 2020 Vladislav Suvák
Cover design © 2020 Ľubica Končeková
Slovak edition © 2020 Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov,
spol. s r. o., Bratislava
e-mail: vsos@stonline.sk
<http://www.vsos.sk>

Vydanie knihy finančne podporil Fond na podporu umenia

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV,
spol. s r. o.

Vladislav Suvák: *Ars vivendi*
Recenzenti: Mgr. Jaroslav Cepko PhD., Mgr. František Škvrnda, PhD.
Zodpovedná redaktorka: Zuzana Huďová
Obálka, grafická úprava a sadzba: Ľubica Končeková
Tlač P + M, s. r. o., Turany
Prvé vydanie
Vytlačené na Slovensku

ISBN 978-80-8202-122-9

ARS VIVENDI

ALEBO

UMENIE ŽIŤ
MEDZI SÓKRATOM
A FOUCAULTOM

VLADISLAV SUVÁK

2020

mojim deťom

OBSAH

Predslov	9
Úvodné poznámky	13
1. Sókratés: Kto? Čo?	21
2. Čo nazývali Gréci „umením“	43
3. Prótagoras a bohovia	55
4. Starosť o dušu	75
5. Antisthenés: Život podľa rozumu	93
6. Diogenés: Žiť ako pes	115
7. Pyrrhón: Šťastný skeptik	138
8. Epikúros: Bez priateľov nemôžeš byť šťastný	162
9. Seneka: Ovládnuť seba samého	194
10. Epiktétos: Filozofia ako psychoterapia	219

11. Montaigne: Skúsenosť života	242
12. Nietzsche: Prorok nového života	273
13. Foucault: Život ako umelecké dielo	298
Namiesto záveru	323
Zoznam skratiek	327
Jazyková poznámka	334
Literatúra	336

PREDSLOV

Kniha *Ars vivendi* sa zaoberá vybranými postavami antického, renesančného a moderného myslenia, ktoré spájajú filozofiu s umením (lat. *ars*) a životom (lat. *vita*) či žitím (lat. *vivo*).¹ Výsledné spojenie „umenie žiť“ (lat. *ars vivendi*) alebo „umenie života“ (gr. *techné tû biû*) nie je marketingový titul – vyjadruje jednu z najdôležitejších činností, ktorým venovali starí filozofi trvalú pozornosť.

Moderné prehľady dejín západného myslenia nás vedú k porovnávaniu názorov významných filozofov od antiky po súčasnosť v rôznych oblastiach – metafyzike, teórii poznania, logike, etike a tak ďalej. No takmer úplne sa z nich vytratila otázka, aký spôsob života si pre seba volia jednotliví filozofi, alebo otázka, či žijú v súlade so svojím učením. Odpovede na podobné otázky patrili v staroveku k tým najdôležitejším. Ak si ich dnes nekladíme, mali by sme sa pýtať prečo. Vo filozofii zvyčajne hľadáme hlbšie poznanie skutočnosti, adekvátnejšie argumenty, správne formulované súdy, ale prestali sme v nej hľadať iný spôsob života. Občas dokonca hovoríme, že vzťah medzi osobnosťou filozofa a jeho

¹ Neštandardné prepisovanie slova filozofia, prepisy gréckych výrazov (*ekpyrósis*, *rhétoriké* atď.) a vlastných mien (Sókratés, Epikúros atď.) do latinky vysvetľuje Jazyková poznámka na konci knihy.

osobnými postojmi nemusí nič vypovedať o hodnote filosofie, ktorú hlása.

Táto kniha sa pokúša ukázať, že antická filozofia bola neoddeliteľne spätá s voľbou života. Nechce to predostrieť ako holý fakt, ale ako možnosť iného nazerania na jednu etapu filozofického myslenia, ktorú občas nadnesene nazývame „zrodením západnej kultúry“. Niekomu by sa mohla zdať zvláštna predstava, že grécki a rímski filozofi nás môžu priviesť k novému chápaniu filozofickej tradície – predstava, že nás môžu motivovať k tomu, aby sme prekračovali zaužívané spôsoby nazerania na vlastnú myšlienkovú tradíciu. Ale to, čo v skutočnosti robíme, keď hľadáme iné prístupy k filozofii vo vnútri filozofie, je zmena pohľadu na nás samých, na to, ako chápeme možnosti nášho myslenia, na to, ako sme otvorení voči iným spôsobom myslenia. V tomto zmysle to nie sú starovekí filozofi, ktorí nás k niečomu motivujú, ale my sami sa pokúšame čítať filozofickú tradíciu inými spôsobmi, dávame jej iné významy, a tým sa učíme inak vnímať seba samých.

Jednotlivé kapitoly tejto knihy nechcú urobiť zo Sókrata, Epikúra, alebo Montaigna vzory filozofickej praxe. Asi nikto z nás by si nezvolil život ako Diogenés alebo Nietzsche – ich životy neboli ani ľahké, ani pokojné. Ak sa máme niečo naučiť od starých filozofov, tak by to mohla byť skúsenosť života ako najdôležitejšej veci, ktorej by sme mali venovať sústredenú pozornosť. Náš imperatív by mohol znieť napríklad takto: Nenechajme iných, aby nám vnucovali, ako máme žiť! Nájdime odvahu premýšľať o svojich životoch bez predsudkov

a čo najslobodnejšie. Urobme zo svojich životov diela hodné tohto titulu. Diela, ktoré budú inšpirovať našich blízkych k tomu, aby sa aj oni pokúšali lepšie žiť.

Kniha esejí *Ars vivendi* sa z väčšej časti zaoberá antickou filosofiou. Dôvod je prostý: dlhodobo sa venujem najmä tejto tradícii myslenia. Tým však nechcem povedať, že alternatívne prístupy k životu sa nedajú hľadať aj v iných kultúrach. Niektí ich môže nájsť v Bhagavadgíte, iní zase v taoizme. Pretože týmito nábožensko-filosofickými knihami a školami sa nezaobieram, nepokúšam sa ani o porovnávanie ich odkazu s gréckou a rímskou filosofiou. Keby som to robil, bolo by to z mojej strany nepoctivé, pretože znalosť každej kultúry začína zvládnutím jej jazyka a dejín, až potom môže nastúpiť samotné štúdium myšlienkovvej tradície. Z rovnakého dôvodu sa nezaobieram stredovekým myslením, ktoré (aspoň v určitých prúdoch) nadväzuje na antickú myšlienku umenia života.

Jednotlivé eseje sú zoradené bez nároku na systematickosť – vznikali v priebehu ostatných rokov a súvisia s prácou na nových interpretáciách antického myslenia. Presnejšie, vychádzajú z objavovania sókratovských a kynických filozofov, ktorí mali v antike veľké slovo, ale z moderných príručiek filosofie sa buď úplne vytratil alebo sme ich hodnotili s ohľadom na filozofov, ktorých považuje moderná historiografia za najdôležitejších. Všetci vieme, o koho ide.

Chcem sa poďakovať Fondu na podporu umenia, ktorý umožnil prácu na týchto esejach, ako aj ich vydanie vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov.

Veľká vďaka patrí mojim priateľom za to, že si prečítali eseje ešte počas ich písania. Vymenujem aspoň niekoľko z nich. Livia Flachbartová bola pri tejto práci od samého začiatku a pomáhala mi spresňovať to, čo som sa pokúšal vyjadriť ťažkopádne. Najviac námahy s poznámkami k textu si dal Rastislav Dlugoš, ktorý viac ako desať rokov navštevuje semináre z antickej filosofie. Viacero praktických rád mi dala Laura Kladeková, ktorá pripravila pre rádio Devín rozhlasové pásmo súvisiace s témou esejí. Ďalším vášnivým diskutérom bol môj kolega Ľubomír Dunaj. Takisto chcem poďakovať Pavlovi Kravčíkovi, ktorý zapojil do diskusie o esejach svoju rodinu – veľmi si to cením, lebo podobným spôsobom diskutovali medzi sebou členovia starovekých filosofických škôl. Jaroslav Cepko a František Škvrnda sa ujali recenzovania knihy, za čo im obom patrí moje veľké poďakovanie. Nakoniec sa chcem poďakovať Zuzane Hudovej za citlivú jazykovú korektúru textu.

Verím, že eseje budú inšpirovať čitateľov k tomu, aby začali premýšľať o tom, ako žijú, ako chcú, či nechcú žiť. Mnohí filosofi, ktorým sú venované jednotlivé kapitoly, sa stali vzorom pre svojich žiakov. Byť vzorom vyhraneného spôsobu života si vyžadovalo spolužitie žiaka a učiteľa, čo si dnes dokážeme ťažko predstaviť. Keď to však budeme mať na pamäti, vytvoríme si lepšiu predstavu o tom, ako sa učili naši starovekí predchodcovia inak žiť. Takmer vždy to bol život skromný, jeho ideálom bola umiernenosť v každej oblasti. Aj preto sa stalo sebaovládanie jednou z najdôležitejších zdatností konania. Ale nepredbiehajme.

ÚVODNÉ POZNÁMKY

Keď som na začiatku 90. rokov premýšľal o diplomatickej práci, dlho som zvažoval tému. Mohol som si zvoliť nejaký filosofický problém, jednu dôležitú tézu – napríklad „Cnosť je vedenie“ – a pozrieť sa na ňu z rôznych strán. Jednoducho, bola tu možnosť písať o niečom, čomu sa venovali iní filosofi už predtým mnou, takže by mi nikto nemohol vytknúť, že moja téma je nevhodná. Ako som však zistil, najväčším problémom sa pre mňa stalo niečo iné. Kládol som si otázku, načo je dobré písať prácu o nejakom relevantnom filosofickom probléme? Pre koho to píšem? A čo sa stane, keď to napíšem? Tieto otázky ma priviedli k tomu, že som sa začal pýtať sám seba, prečo študujem filosofiu. Kto dnes potrebuje filosofiu? A aký osôh mám z filosofie ja sám? Nakoniec som odovzdal prácu s názvom *Myslieť filosofiu našej doby* a obhájil som ju pred komisiou učiteľov, ktorých som si veľmi vážil. Bolo medzi nimi mnoho známych osobností, no oveľa viac než svetská sláva znamenal pre mňa ich zápal pre filosofický spôsob myslenia. Moja práca nepriniesla odpovede na otázky, ktoré si kládla, pomohla mi však v niečom inom: začal som premýšľať o tom, na čo by sme sa mali či mohli pýtať, keď chceme študovať filosofiu. Odvtedy som diplomovú prácu neotvoril. Obávam sa, že pri jej čítaní by som

sa smial – určite bola plná naivných a nedomyslených téz. S odstupom času si však uvedomujem, že jej hodnota nespočíva v hĺbke premyslenia alebo v precíznosti vypracovania.

Diplomovú prácu som písal na pražskom Ústave filozofie, kde sme čítali hlavne texty fenomenológov – Husserla, Heideggera, Patočku. Fenomenologická orientácia mi pomohla lepšie porozumieť spôsobu, akým myslíme – na seminároch sme dôsledne odkrývali všetko to nemyšlené v našom myslení. Svojím spôsobom to bola fascinujúca práca. No zároveň som pociťoval potrebu pochopiť jej zmysel. Má byť konečným cieľom fenomenologickej analýzy práca na vlastnom myslení? A čo sa s nami stane, keď pochopíme, ako myslíme? Zmení nás to? Alebo potrebujeme k premene seba samých ešte niečo iné?

Dnes si myslím, že moja diplomová práca bola – napriek tej naivite a nedôslednosti – kritickou reakciou na štúdium, ktoré ma na jednej strane nesmierne priťahovalo, no zároveň vo mne vyvolávalo otázku, prečo mu venujem toľko sústredenej pozornosti? Dnes viem, že hodnota tej práce spočívala v snahe, aj keď možno nevedomej, dať zmysel tomu, čo robím vo vzťahu k sebe samému. Vtedy som sa prvýkrát priblížil k filozofii z inej perspektívy. Pre väčšinu mojich učiteľov a kolegov znamenala filozofia hlbšie poznanie skutočnosti, ktoré vychádza z pochybnosti a vedie nás k novému uchopeniu samozrejímavých vecí – privádza nás k údivu nad ich nesamozrejmosťou. Predo mnou sa objavila potreba pochopiť, ako sa vzťahuje toto hlbšie poznanie k môjmu životu? Vtedy, na začiatku 90. rokov,

som sa pustil cestou premýšľania, ktoré ma priviedlo až k písaniu týchto poznámok.

Rozhodnutie napísať eseje o filozofii ako umení žiť nebolo jednoduché. Inšpirovali ma práce Pierra Hadota, Michela Foucaulta, Friedricha Nietzscheho, no moje prvé nadšenie sprevádzali aj určité obavy. Skúsím to v krátkosti vysvetliť. Neskorý Foucault venoval obrovské úsilie štúdiu starovekých „praktík seba samého“ – tomu, ako si človek, jednotlivec, vytvára vzťah k sebe, a tým postupne mení sám seba. Opakované výlety do antiky priviedli Foucaulta okrem iného aj k problematizácii moderných prístupov k umeniu. To ma zaujalo. Umelecké dielo pre nás spravidla predstavuje nejaký artefakt, ktorý prežil svojho tvorca a stal sa symbolom doby, v ktorej tvoril. Gréci a Rimania chápali umenie (gr. *techné*, lat. *ars*) oveľa širšie – za dielo umenia považovali čokoľvek, čo bolo dobre a krásne vyhotovené. Umelcom (gr. *technitēs*) sa mohol stať ktokoľvek, kto vytvoril dokonalé dielo v určitej oblasti: sochár, pekár, obuvník, básnik, lekár, matematik, hudobník či rečník. Každý tvorca si zároveň uvedomoval, že najzložitejším dielom, na ktorom pracuje, keď sa tak rozhodne, je jeho život. Ale nie každý bol ochotný či schopný urobiť takéto rozhodnutie. Starovekých filozofov si všetci vážili za ich odvahu zaoberať sa svojím životom ako dielom, na ktorom musia neprestajne pracovať. Tak sa zrodilo nové umenie, umenie žiť.

Pre umenie života je charakteristická predstava, že najväčším dielom, ktoré vytvárame, sme my sami či presnejšie náš život. Aj keď Gréci viac-menej nepoužívali spojenie *techné tú biú* („umenie života“), premýšľanie o spôsobe života spájali s celkovým postojom, ktorý Foucault nazýva príznačne „estetika existencie“. Estetika ako určitý štýl života vychádza z požiadavky „starosti o seba“ (gr. *epimeleia heautú*), z potreby neustáleho cvičenia (gr. *askésis*), ktoré človek vedome uskutočňuje na sebe samom skrz seba samého. Cieľom tejto činnosti je zmeniť svoj život, t. j. dať mu určitý etický a estetický rozmer, ktorý robí zo života dielo hodné nasledovania.

Zjednodušene by sme mohli povedať, že Foucaultovo chápanie estetiky existencie nadväzuje na jeden Nietzscheho fragment zachovaný v Pozostalosti – píše sa v ňom, že produktom filozofa je jeho *život*, ktorý má prednosť pred jeho *dielami* – život je umeleckým dielom filozofa. Foucault – podobne ako Nietzsche – spája filozofiu s hľadaním *iného* života *teraz a tu*, t. j. v tomto svete a v tejto chvíli. Zmyslom filozofie nie je hľadanie akéhosi posledného, skrytého zmyslu bytia, ale uskutočňovanie dobrého života, ktorý sprevádza prostá radosť – radosť z najbližších vecí. Filozofia predstavuje pre Nietzscheho i Foucaulta myšlienkové praktiky schopné zmeniť spôsob, akým sa vzťahujeme k sebe samým, ako pristupujeme k svojmu životu, ako z neho robíme svoje vlastné dielo. Úlohou filozofie nie je utešiť toho, kto je nešťastný, plný úzkosti a nepokoja. Filozof je hľadač pravdy, ktorá vychádza z existenciálnej voľby dať iný smer svojmu životu. Filozof hľadá

pravdu o sebe, o druhých, o svete, pravdu, ktorá môže byť a často je nepríjemná a bolestivá – pravdu, ktorá ho však môže zmeniť. Otázkou ostáva, či podmienkou tohto hľadania musí byť určitý spôsob života, lebo niekomu by sa mohlo zdať, že je to presne naopak, že pravda, ku ktorej filosof dospieva, mení jeho život.

Čo o tom hovorí Nietzsche? V jednej *Nečasovej úvabe* čítame: „Na každom filosofovi mi záleží len do tej miery, do akej je schopný ísť príkladom. (...) Avšak príklad netreba dávať iba knihami, ale viditeľným životom, teda tak, ako to učili grécki filosofi – skôr výrazom, vystupovaním, odevom, pokrmom, mravmi, než hovorením, či dokonca písaním.“ Nietzsche spochybňuje základný nárok akademickej filosofie na svoju činnosť – požiadavku kritickosti. „Jediná kritika nejakej filosofie, ktorá je možná a ktorá taktiež niečo dokazuje, totiž vyskúšať, či sa podľa nej dá žiť, sa nikdy neprednášala na univerzitách: vždy sa iba slová kritizovali slovami.“ V jednej z posledných publikovaných kníh, *Ecce homo*, dáva zase do bytostného vzťahu filosofiu so životom: „... urobil som zo svojej vôle k zdraviu, k životu, svoju filosofiu...“

Príkladom analógie medzi umením a spôsobom života, ktorý má tak etický, ako aj estetický rozmer, by mohol byť aforizmus z *Radostnej vedy* nazvaný *Jedna vec je potrebná*. Nietzsche v ňom hovorí, že snaha *dať štýl* svojmu charakteru je veľké a vzácne umenie: „Venujú sa mu tí, ktorí skúmajú všetky sily a slabosti, akými sa vyznačuje ich prirodzenosť, a tie potom zapoja do umeleckého plánu, takže každý prvok vyzerá ako

plod umenia a rozumu, a dokonca aj nedostatok poteší naše oko.“ Umenie života si vyžaduje dlhé cvičenie a každodennú prácu, v ktorej ide o to, „aby človek *dosiahol* spokojnosť so sebou samým – buď tým či oným básnením alebo umením: až vtedy je na človeka zniesiteľný pohľad! Kto so sebou nie je spokojný, je ustavične pripravený pomstiť sa za to; my ostatní sa staneme jeho obeťami, trebárs už iba tým, že budeme musieť znášať škaredý pohľad naňho. Lebo aj obyčajný pohľad na škaredosť činí človeka zlým a mrzutým.“

Niektó by mohol namietnuť, že takéto chápanie umenia života relativizuje etiku – odstraňuje z nej všetky úvahy o všeobecne platných morálnych princípoch a zásadách. Ale položíme si otázku, prečo by sme sa mali dívať na etiku z perspektívy všeobecne platných princípov? Pre umenie života je príznačný individuálny charakter – to však neznamená, že v ňom ide o obhajobu egoizmu alebo relativizmu. Jediná viera, ktorá sprevádza umenie života, sa zakladá na presvedčení, že neexistuje jeden najlepší život, ktorý by sa mohol či mal stať vzorom pre všetky ostatné, viac alebo menej dokonalé životy. Umenie života umožňuje mnohosť prístupov k tomu, ako máme žiť, z čoho však nevyplýva, že ktorýkoľvek život je rovnako dobrý alebo krásny. Umenie života má dôležitý estetický rozmer: život každého človeka je jedinečným dielom a ako také môže mať mnoho podôb. Umenie nevychádza, ani nemôže vychádzať z predstavy, že existuje jediný správny opis sveta. Umenie románu, ak použijeme tento príklad, jeden z mnohých, a to z perspektívy Milana Kunderu, sa zakladá

na tom, že sprítomňuje jednu udalosť ako viacrozmer-
nú a mnohorakú, lebo každá z postáv ju prežíva iným
spôsobom, pričom žiadny z týchto spôsobov sa nedá
uprednostniť pred inými. Podobne ako vo výtvarnom
umení aj v umení života záleží na nás, aký štýl si zvolíme
pre to, čo chceme vytvoriť. Spôsob vytvárania je
v tomto kontexte rovnako dôležitý ako dielo, ktoré vytvárame.
A vytvorené dielo je rovnako dôležité ako jeho autor,
pre ktorého znamená to isté, čo jeho či jej život.

Na tomto mieste sa zastavím. Ak vyjdeme z predpokladu,
že dielom filozofa je v prvom rade jeho život, tak si musím
položiť otázku, čo práve mňa oprávňuje písať o filozofii
ako umení žiť? Môj život nie je ani krásny, ani dobrý –
len ťažko by som označil sám seba gréckym prívlastkom
eudaimón („blažený“). Dokonca ani môj výzor
nezodpovedá Nietzscheho nárokom na pôsobenie
filozofa – predstavujem si skôr otrhaného a mierne
páchnuceho kynika, ktorý na námestí nadáva meštiakom
a zbohatlíkom, lebo zbytočne lipnú na svojom majetku,
na svojej povesti a sláve. Jediná vec, ktorú by som
mohol pripísať svojmu životu bez väčších rozpakov,
vyplýva z toho, že o ňom premýšľam, či presnejšie,
premýšľam o tom, ako pristupovali k životu starovekí
filozofi, lekári a vzdelanci, lebo je to súčasť mojej práce
historika. A zamýšľam sa aj nad tým, ako pristupujeme
k životu my, moderní ľudia, v čom sa odlišuje naše chápanie
života od toho starovekého?

Odhodlanie začať písať o filozofii ako umení žiť
nezískalo z presvedčenia, že môj život je viditeľným
dielom, ktoré by sa mohlo stať príkladom pre iných. O fi-

losofii ako umení života chcem písať z pozície historika, ktorý sa dopracoval k presvedčeniu, že jeden dôležitý aspekt filozofickej činnosti sa takmer úplne vytratil z akademickej filozofie, teda z filozofie, ktorá prevláda v dnešnom svete. Myslím, že aj takáto práca môže zmeniť toho, kto sústreďí svoje myslenie na seba a svoj život. Je to premýšľanie o histórii, ktorá mení našu prítomnosť, alebo ju môže zmeniť tým, že sa na ňu pozrie z inej perspektívy.

1. SÓKRATÉS: KTO? ČO?

Neviem, či predstava, že filozofia pomáha človeku v hľadaní dobrého života, pochádza od Sókrata. Podľa môjho názoru pripravili pôdu pre takéto chápanie filozofie už jeho predchodcovia alebo starší súčasníci ako Prótagoras či Démokritos. Na druhej strane však vieme, že helenistickí spisovatelia a doxografi označovali Sókrata za symbol obratu vo filozofii – obratu od otázok, ktoré sa týkajú celkového usporiadania všetkých vecí (gr. *kosmos*), k otázkam života a „k tomu, čo má vzťah k nám samým“ (formulácia prevzatá z Diogena Laertskeho).²

Predobraz neskoršieho helenistického pohľadu na Sókrata – uprednostňujúceho skúmanie života pred ostatnými otázkami filozofie – by sme mohli hľadať v Platónovej *Obrane*, kde Sókratés podrobuje skúške nielen svoj život, ale aj životy ostatných Aténčanov.³ Platónov Sókratés spája svoju činnosť so skúmaním seba samého a iných – presnejšie so skúmaním, ktoré sa uskutočňuje v rozhovore.⁴ Dôležitým znakom tohto rozhovoru je *elenchos*, čiže „dokazovanie založené na vyvracaní“, ktoré pomáha účastníkom rozpravy zbavo-

² Diog. Laert. I 18.

³ Plat., *Apol.* 39c7, 21c, 23b-e, 28e4-6, 38a5-6.

⁴ Plat., *Apol.* 28e6.

vať sa mylných domnienok (tradovaných alebo získaných) a postupovať smerom k lepšiemu porozumeniu veci, ktorú chcú skúmať. Sókratés v Platónovej *Obrane* neúnavne prehľadáva, skúma všetkých, ktorí si myslia, že niečo vedia, ale buď nevedia nič, alebo takmer nič. Na príkaz boha Apollóna preveruje ľudskú múdrosť, pričom ju nevzťahuje k poznaniu vecí pozemských a nebeských, ale k tomu, pre aký život sa rozhoduje každý z nás.⁵

Myšlienkový prelom na začiatku klasickej doby charakterizuje moderná historiografia ako „antropologický obrat“, lebo do centra pozornosti sa dostáva človek. Antické texty však nehovoria o „človeku“, ale o „živote“ (gr. *bios*).⁶ Z nášho hľadiska ide o nenápadný a možno aj bezvýznamný rozdiel – s určitým zjednodušením by sme mohli povedať, že „človek“ a „život“ sú synonymá, ak ich posudzujeme z hľadiska „dejín ideí“. Ale pre antické myslenie je tento rozdiel zásadný. Grécke slovo *bios* označuje život ako spôsob existencie, takže vhodným prekladom by mohol byť „spôsob života“. Sókratés sa zvyčajne nepýta, čo je človek, ale pre aký život sa rozhoduje, pričom vidí zásadný protiklad medzi životom politickým a filosofickým.⁷ Antickí doxografi od-

⁵ Plat., *Apol.* 23b-e.

⁶ Cicer., *Tusc. Disp.* 3.8; 5.10; Ps-Galen. *Hist. phil.* ap. Diels, *Dox. Graec.* 597, 1 – 6 [= SSR I C 472]; Epict., *Diss.* 3. 12. 15 atď.

⁷ Otázku, čo je človek, by sme mohli nájsť v *Alkibiadovi I.* (niektorí historici ho považujú za raný Platónov, iní za pseudo-platónsky dialóg), ale aj tu je súčasťou širšieho konceptu „starosti o seba“. Rozdiel medzi filosofickým a politickým životom je témou viacerých Platónových dialógov, napr. *Obrany* alebo *Gorgia*.

kazujú na texty sókratovskej literatúry, ktoré pripomínajú prelomový moment v Sókratovom živote – ten sa spája s kritikou filosofie zaoberajúcej sa povahou prirodzenosti. Keďže nedokážeme dosiahnuť pevné poznanie o prírode, svoje úsilie by sme mali zamerať na iné veci. Platónov Sókratés obracia našu pozornosť k „druhej plavbe“, t. j. smerom k ideám ako skutočným veciam.⁸ Xenofóntov Sókratés si zase myslí, že sa netreba zaoberať tým, čo nemá priamy vzťah k nášmu životu.⁹ Pred takéto výklady, pred takéto reči (gr. *logoi*) treba postaviť činy (gr. *erga*).¹⁰

S postojom Xenofóntovho Sókrata by zaiste súhlasil Nietzsche (hoci jeho vzťah k Sókratovi bol rozporuplný): pred všetky slová, pred všetky filosofické traktáty musíme postaviť každodenné rozhodnutia filozofa, ktoré sú viditeľným prejavom jeho života. Sókratovský obrat znamená v tomto kontexte obrat k činnému životu, k požiadavke zmeniť spôsob svojho života, ktorý je nám prirodzene vnútený rodinou či spoločenstvom, a urobiť z neho dielo – dielo umenia.

Ak označíme Sókrata za pôvodcu filosofie, ktorá sa spája s hľadaním dobrého života, tak viaceré helenistické školy by sme mohli považovať za pokračovateľky sókratovskej požiadavky dať svojmu životu správne nasmerovanie.¹¹ A nielen za pokračovateľky, ale za propa-

⁸ Por. Plat., *Phd.* 95e-102a.

⁹ Xenoph., *Mem.* I 1, 12.

¹⁰ Xenoph., *Mem.* IV 4, 10.

¹¹ Poznamenajme, že Sókratés je z hľadiska dejín filosofie skôr symbolická než historická postava myslenia, ktoré sa obracia k životu. Sókratés nepísal, takže všetko, čo o ňom „vieme“, pochádza od

gátorky novej filosofie, lebo kynici, stoici, skeptici a vo väčšej či menšej miere aj ďalší helenistickí filosofi pristupujú k životu ako k jedinej veci, na ktorej môžu vyskúšať účinnosť svojho učenia.

Nepriamym dokladom presvedčenia, že život je skúškou učenia každého filozofa, sú dva dôležité fenomény, ktoré charakterizujú antické (nielen filozofické) myslenie a ktoré sa takmer úplne vytratilí zo súčasnej filozofie.

1. Veľa významných starovekých filozofov nepísalo, lebo filozofiu nechápali ako náuku, respektíve ako vedenie, ktoré by sa dalo zapísať a týmto spôsobom pripomínať a odovzdávať druhým.

2. O veľkosti týchto filozofov zanechali svedectvá ich nasledovníci alebo obdivovatelia, ktorí boli autormi tzv. *Životov* (gr. *Bioi filozofón*, lat. *Vitae philosophorum*), teda literárneho žánru, ktorý rozvíjali peripatetici, kynici, stoici a neskôr hlavne alexandrijskí doxografi.

Absencia písaných traktátov u viacerých významných filozofov a dôležitosť žánru biografie tvoria dva významné aspekty, ktorými by sme mohli odlíšiť naše prístupy k filozofii od tých starovekých.

Ukážkovým príkladom je Sókratés, ktorý nič nenapísal a jeho život sa stal námetom celého korpusu textov, ktoré dnes zaraďujeme do takzvanej sókratovskej literatúry.¹² Sókratés v nich vystupuje spravidla ako autorov sókratovskej literatúry, ktorí rozvinuli rôznymi spôsobmi a smermi to, čo dnes označujeme ako „sókratovskú etiku“.

¹² Poznamenajme, že legenda o Sókratovom nepísaní (podobne ako iné legendy tematizované sókratovskou literatúrou) nie je jednoznačná. Platón pripisuje Sókratovi dva spisy: zveršované

hlavná postava – väčšinou je zobrazovaný v rozhovoroch s priateľmi a blízkymi (Xenofón a tzv. „menší sókratovci“) alebo v diskusii s poprednými aténskymi politikmi, básnikmi, rečníkmi (Platón). Prípád Sókrata je však v mnohom špecifický, lebo texty sókratovskej literatúry 4. stor. pred Kr. ho zobrazujú nejednoznačne a niekedy ho predstavujú protichodne – raz ako naruživého človeka, ktorý musí krotiť svoje vášne (Faidónov *Zópyros*), inokedy ako zarytého odporcu hedonizmu (Platónov *Gorgias*), raz ako veľkého milovníka a vychovávateľa, ktorý pomáha svojim miláčikom prostredníctvom lásky (Aischinov *Alkibiadés*), inokedy ako zapáleného diskutéra, ktorý potláča erotické vzplanutie a pomáha svojim žiakom k lepšiemu vedeniu terapeutickým skúmaním (Platónov *Charmidés*).

Keď si položíme otázku, prečo Sókratés nepísal, v sókratovskej literatúre nájdeme viac možností, ako na ňu odpovedať.¹³ Predovšetkým, Sókratés je vždy zobrazovaný

Ezopove bájky a spev na Apollóna (*Phd.* 60c-61b; por. Diog. Laert. II 42). Platónov Sókratés vysvetľuje zmenu svojho postoja k písaniu udalosťami po svojom odsúdení. Po celý život k nemu prichádzal sen, na základe ktorého si myslel, že bohovia chcú, aby vykonával múzické umenie v prenesenom zmysle (t. j. aby viedol filosofické rozhovory, lebo filozofia je najväčšie múzické umenie; porov. *Phd.* 61a3-4), ale odrazu je plný pochybností, či bohovia nemali na mysli múzické umenie v tradičnom zmysle. Iná legenda hovorí, že Sókratova žena Xantipa darovala po smrti manžela jeho spisy Aischinovi zo Sfétta, čo by znamenalo, že v Aischinových dialógoch (zachovali sa nám v súvislých zlomkoch) vystupuje autentický Sókratés; porov. Athen. XIII 611 [= *SSR* VI A 16].

¹³ O tom, že Sókratés nič nenapísal, hovoria viaceré doxografické správy: Diog. Laert. I 16; Aelius Arist., *Πρὸς Πλάτωνα* 298 Jebb; Hippol., *Refut. omn. haer.* 1.18; Cic., *De orat.* 3.16.60; Suidas, s. v. Sókratés.

ako diskutér. Bezprostredný, živý charakter myslenia by sme preto mali chápať ako základný znak jeho filosofického pôsobenia.¹⁴ Niektorí historici dokonca uvažujú o tom, že Sókratés bol negramotný. Ale to je málo pravdepodobné, lebo gramotnosť patrila v Aténach 2. polovice 5. stor. pred Kr. k štandardnému vzdelaniu remeselníkov, medzi ktorých patrila Sókratés. Dôvodov, prečo Sókratés nepísal, mohlo byť viacero a nemuseli mať iba filosofické pozadie. Sókratés sa nachádzal v inej situácii ako jeho slávny predchodca Prótagoras alebo jeho ešte slávnejší pokračovateľ Platón – nemusel písať, aby k sebe prilákal nových žiakov. Takisto je možné, že nemal spisovateľské nadanie a nepísal kvôli tomu. Dôležitejšie než otázka, prečo Sókratés nepísal, by mohlo byť z tohto hľadiska to, ako pôsobil na svojich žiakov. Boli to náhodné rozhovory, ktoré vyplynuli z konkrétnych situácií, alebo to boli systematické diskusie, ktoré tvorili základ výchovného pôsobenia (ako to zhodne ukazujú Platón aj Xenofón)?

Jeden z dôvodov Sókratovho nepísania naznačuje dialóg *Faidros*, v ktorom Platónov Sókratés vyjadruje vážne pochybnosti o samotnom písaní.¹⁵ Sókratés tu rozpráva príbeh o starom egyptskom bohovi Theuthovi, ktorý vynášiel náuku o číslach, geometriu, astronómiu a – písmo. Čo chce povedať Platónov príbeh? Theuth si myslel, že umenie písma pomôže Egypťanom k múdrosti a urobí z nich pamätlivejších ľudí – svoje umenie

¹⁴ Por. D. Nails, *Agora, Academy, and the Conduct of Philosophy*, s. 197.

¹⁵ Plat., *Phdr.* 274b-275b.

vynašiel ako liek na pamäť a múdrosť. Keď však predstavil svoj vynález vládcovi Egypta, Thaumovi, ten mu povedal, že jeho umenie bude pôsobiť presne naopak: umenie písma spôsobí zanedbávaním pamäti zabúdanie v dušiach tých, ktorí sa ho naučia, lebo sa budú spoliehať na písmo a na veci sa budú rozpamätávať prostredníctvom vonkajších znakov, a nie sami zo seba. Theuth preto nevynašiel liek na pamäť, ale na rozpamätávanie. A to isté platí o múdrosti, lebo ak budú ľudia sčítaní, ale bez skúsenosti s dialogickým skúmaním, zdanlivo budú pôsobiť ako mnohoučení, no v skutočnosti ostanú neznalí. Nezískajú múdrosť, len zdanie múdrosti.

Rozprávanie vo *Faidrovi* je jedným z Platónových „filosofických mýtov“, ktoré vytváral zrejme preto, aby posilnil svoju argumentáciu na miestach, kde narážala na určité ťažkosti. Napríklad otázka, prečo máme konať za každých okolností spravodlivo, sa ťažko zdôvodňuje niekomu, kto je vystavený nespravodlivosti, ale eschatologický mýtus o Pravej Zemi (ako vo *Faidónovi*) ho môže presvedčiť o tom, že dobré konanie v tomto živote bude odmenené blaženým životom po smrti.¹⁶ Podobne aj príbeh o egyptskom Theuthovi v nás môže vzbudiť pochybnosti voči tomu, či je možné zachytiť a zachovať filosofické myslenie v písanej podobe. Sókratovská filozofia je neoddeliteľne spätá s rozhovorom, so živým rozhovorom, v ktorom je každý názor podrobovaný skúške. A Sókratés je majstrom dialógu, ako ukazujú takmer všetky zachované texty sókratovskej literatúry.

¹⁶ Plat., *Phd.* 107c-115a.

Sókratés mohol nepísať preto, lebo filosofické premýšľanie spájal s rozhovormi, či dokonca stotožňoval filosofiu s dialógom, v ktorom je dôležitejšia otázka než odpoveď. No ako vieme, že pochybnosti voči písmu vyslovil Sókratés a nie Platón? Jedna pasáž zo 7. listu, ktorý napísal údajne Platón, by mohla svedčiť v prospech domnienky, že výhrady voči „napísanej filosofii“ vyslovil Platón, a to s ohľadom na ťažkosti, ktoré sa týkajú poznateľnosti ideí.

„Tolko však naisto môžem povedať o všetkých, čo písali, budú písať a tvrdia, že sa vyznajú vo veciach, ktoré vážne študujem, nech už to poznanie majú odo mňa, od iných, alebo ho sami objavili, títo ľudia podľa môjho názoru vonkoncom nemôžu spomenutým veciam rozumieť. O tom nemám, ani nikdy nebudem mať nijaký spis. Spomenuté otázky sa totiž nedajú preberať tak ako iné náuky, skôr to príde náhle, keď sa človek tým predmetom dlhšie zaoberá a trvale s ním nažíva, vypukne to v duši ako plameň zapálený od iskry a potom sa už živí samo. Tolko však viem, že keby som to bol napísal alebo povedal ja, bolo by to najlepšie; keby to bolo zle napísané, veľmi by ma to zarmucovalo. Keby som bol býval presvedčený, že sa tieto veci dajú ľuďom slovom i písmom vhodne sprístupniť, čo krajšie v živote by som bol mohol urobiť, než napísať ľuďom veľmi užitočnú vec a ukázať im pravú podstatu vecí? Myslím si však, že taký druh výkladu sveta nie je vhodný pre všetkých ľudí, ale len pre niektorých, ktorí sú schopní na základe stručného návodu sami nájsť

cestu; čo sa týka ostatných, jedných by to naplnilo neprimeraným a neslušným pohrdaním, druhých však povýšenou a pochabou nádejou, že sa naučili nejaké vznešené veci.¹⁷

Na základe tohto listu je oprávnený predpoklad, že pochybnosti voči písaniu filosofických traktátov sformuloval Platón v súvislosti s vlastnou náukou o ideách. Aj v Platónových neskorých dialógoch nájdeme miesta, ktoré poukazujú na neprekonateľné ťažkosti pri poznávaní ideí. Dobrým príkladom je dialóg *Parmenides*, lebo formuluje výhrady voči naivným predstavám o vzťahu medzi zmyslovo vnímateľnými vecami a ideami ako vzormi týchto vecí. Platón chce jednoducho ukázať, že o ideách sa nehovorí tak ľahko, ako by sa nám mohlo zdať.¹⁸

Všimnite si: čím viac sa pýtame, prečo Sókratés nepísal, tým menej sme spokojní s naznačenými odpoveďami. Namiesto je otázka, či Sókratovo nepísanie nebolo dôsledkom jeho povestnej irónie, ktorá sa spája s vedomím nevedenia. Ale irónia by mohla byť aj maska, za ktorú sa dá skryť veľa vecí. V 2. liste zachovanom pod Platónovým menom sa naplno prejavuje irónia vo vzťahu k našej otázke, a to nielen irónia sókratovská, ale aj Platónova, keď hovorí autor listu o najdôležitejších problémoch filosofického myslenia, ktoré by ostali nepochopené, ak by sa dostali na verejnosť.

¹⁷ Plat., *Epist.* 7 341c-e. Prel. Július Špaňár.

¹⁸ Por. Plat., *Parm.* 142a.

„Najlepšia ochrana pred tým je nepísať, ale učiť sa veci naspamäť, lebo nie je možné, aby napísané veci neunikli na verejnosť. Preto som ja nikdy nič nepísal o týchto veciach a neexistuje žiadny spis Platónov, ani nebude existovať, ale to, čo sa mu teraz pripisuje, patrí krásnemu a mladému Sókratovi.“¹⁹

Mohli by sme poznamenať, že „večne mladému Sókratovi“, lebo Platón mu pripisuje takmer celé svoje spisovateľské dielo, ktoré prešlo obrovskou premenou. A bola by to opäť ironická poznámka, ktorá by tentoraz urobila ironikov z nás. Platónov Sókratés hovorí na mnohých miestach, že nemá úplné vedenie o veciach, ktoré skúma so svojimi spoločníkmi. Sókratova múdrosť nespočíva v tom, čo vie, ale v priznaní si toho, čo nevie. Známa pasáž z Platónovej *Obrany* vysvetľuje, v čom sa Sókratés odlišuje od tých, ktorí niečo vedia, alebo si aspoň myslia, že vedia. Sókratés sa priznáva k ľudskej múdrosti, ktorú dáva do kontrastu s múdrosťou božskou.²⁰ Možno preto, aby jeho slová nepôsobili povýšenecky, odvoláva sa na veštbu, ktorú si kedysi dávno vypočul Chairefón v Delfách. Božský Apollón vtedy odpovedal prostredníctvom orákula na otázku, či je nejaký smrteľník múdrejší než Sókratés. Keď sa Sókratés dozvedel, že podľa veštby niet medzi ľuďmi múdrejšieho, chcel porozumieť tomu, čo to znamená.

¹⁹ Plat., *Epist.* 2 314c. Túto pasáž považuje Jacques Derrida za jednu z najzaujímavejších Platónových pasáží – dokonca ju označuje v kontexte intertextovej hry (Platónov Sókratés / Sókratov Platón) za dôležitejšiu než samotné dialógy; porov. J. Derrida, *The Post Card: From Socrates to Freud and Beyond*, s. 85.

²⁰ Plat., *Apol.* 20d.

„Išiel som k jednému z tých, čo sa zdali múdrymi, aby som alebo tu, alebo nikde usvedčil veštiareň z nepravdy a dokázal jej to výrokom: ‚Tento je múdrejší odo mňa, ty si to však tvrdila o mne.‘ Keď som ho teda skúmal – menom ho nemusím uvádzať, ale bol to jeden z politikov, u ktorého som niečo také skúsil, občania aténski, keď som ho skúmal a s ním sa zhováral – mal som dojem, že sa síce tento muž zdá múdry mnohým, najmä sebe, ale ním nie je; a potom som sa pokúsil dokázať mu, že si síce myslí, že je múdry, ale že ním nie je. Tým som si znepriatelil aj jeho, aj mnohých z prítomných. Odchádzajúc uvažoval som v duchu, že som od tohto človeka múdrejší; zaiste ani jeden z nás nič nevie dokonale, tento si však myslí, že niečo vie, aj keď nič nevie, ja však, tak ako skutočne nič neviem, ani si nenamýšľam, že čosi viem. Zdá sa teda, že som od neho trochu múdrejší práve preto, lebo si o tom, čo neviem, ani nenamýšľam, že to viem.“²¹

Ďalej Sókratés rozpráva o svojej skúsenosti s básnikmi – po rozhovore s nimi zistil, že svoje básne netvorí vedomou tvorivou silou, ale na základe nadania a v akomsi vytržení ako proroci a veštcí. Básnici hovoria mnoho krásnych vecí, ale ničomu z toho, čo hovoria, nerozumejú. Nakoniec šiel Sókratés k remeselníkom, ktorí vedia veľa vecí, každý v rámci svojej odbornosti (*techné*), ale aj oni trpia tou istou chybou ako básnici – myslia si o sebe, že sú múdri nielen v tom, čo vedia, ale aj vo všetkom ostatnom.

²¹ Platón, *Apol.* 21b-22e. Prel. Július Špaňár.

Rozhovory, ktoré Sókratés viedol a naďalej vedie, aby naplnil príkaz delfského boha, nazýva namáhavou prácou.²² V *Obrane* hovorí, že svojich rozhovorov sa nevzdá ani v prípade, že by mu to aténske Zhromaždenie zakázalo.²³ Sókratés chápe filosofické rozhovory ako najdôležitejšiu činnosť – život bez skúmania, život bez trvalej starosti o dušu nestojí za to žiť.²⁴ Ak sa v týchto rozhovoroch objaví nejaká irónia, nespája ju s výsmechom ľudskej hlúposti, ale s vedomím hraníc vedenia iných, ako aj s vedomím ohraničenosti vlastného vedenia. Irónia je vždy zároveň sebairóniou, ktorá ho vedie od vedomia nevedenia k potrebe ďalšieho skúmania. Ľudská múdrosť nie je a nikdy nebude dokonaná, úplná. Aj to by mohol byť dobrý dôvod, prečo by sme nemali písať filosofické traktáty.

Platónov Sókratés formuluje v súvislosti s otázkou vedenia radikálne nové chápanie filosofie, ktorá už nie je akousi ľudskou podobou vyššej, božskej múdrosti, akou by mohla byť ešte pre archaických mudrcov ako Hérakleitos alebo Anaxagoras, ale je „túžbou po múdrosti“, t. j. ľudskou snahou o dosiahnutie božskej múdrosti, ktorú človek nikdy nebude vlastniť v plnom rozsahu. Koncept filozofa ako človeka túžiaceho po múdrosti, ktorý sa nachádza v stave medzi nevedením a vedením, načrtávajú okrem Platónovej *Obrany* aj dialógy *Lysis* alebo *Symposion*.²⁵ Jednoducho povedané, ak

²² Plat., *Apol.* 23b-c.

²³ Plat., *Apol.* 29c-e.

²⁴ Plat., *Apol.* 38a.

²⁵ Plat., *Apol.* 20d-e, 21b-d, 23a-b.

by Sókratés pripisoval nejakú hodnotu vlastnej múdrosti, prejavil by tým svoju naivitu a hlúposť.

„Teda z tohto skúmania mi, občania aténski, vyrástli mnohé nepriateľstvá, a to veľmi trpké a nebezpečné, a z nich mnoho ohováračiek, aj to, že mám toto meno, totiž, že som mudrc; lebo prítomní sa vždy domnievajú, že som múdry v tom, v čom dokážem nepravdu inému. Zdá sa však, občania, že skutočne múdry je len boh a že v tej veštbe hovorí práve to, akú malú cenu má ľudská múdrosť, ba skôr nijakú. A zdá sa, že to nehovorí o samom Sokratovi, ale len tak používa moje meno, uvádzajúc ma ako príklad, akoby povedal: ‘Ten z vás, ľudia, je najmúdrejší, kto ako Sokrates spoznal, že jeho múdrosť skutočne nemá nijakú cenu.’ Preto chodím ešte aj teraz podľa božieho pokynu, pátram a skúmam každého z občanov i cudzincov, o ktorom si myslím, že je múdry. A keď sa mi ním nezdá, pomáhajúc bohu, dokazujem, že nie je múdry.“²⁶

Poznanie, že ľudská múdrosť nemá nijakú cenu, by mohlo byť dostatočným dôvodom na to, aby Sókratés nepísal. Na druhej strane však vieme, že Sókratés je hlavnou postavou napísaných rozhovorov – Faidónových, Aischinových, Xenofóntových, Platónových. Ako tomu máme rozumieť? Ako ironickému odstupu žiakov od odkazu svojho učiteľa? Alebo ako snahe Sókratových nasledovníkov o obhajobu myslenia, ktoré prijali za svoje vlastné? V kladení týchto otázok by

²⁶ Platón, *Apol.* 22e-23b. Prel. Július Špaňár.

sme mohli ísť ešte ďalej. Texty sókratovcov totiž vznikli v napätej politickej atmosfére, v ktorej museli Sókratovi žiaci čeliť kritike zo strany nových demokratických politikov, že sympatizujú so starou oligarchickou vládou.²⁷ Ak sa pozrieme na politickú situáciu v Aténach po r. 399 pred Kr., tak Sókratovi žiaci mohli písať aj preto, aby obháji právo na svoju vlastnú existenciu. V takomto prípade by bol Sókratés akousi maskou, za ktorou sa skrývajú jeho žiaci – ak by sa im podarilo obhájiť konanie Sókrata ako spravodlivé, nepriamo by obháji aj samých seba.²⁸

Možnou odpoveďou na otázku, prečo Sókratés nepíše, by mohlo byť konštatovanie, že Sókratés nebol systematický mysliteľ, ktorý by chcel svoje učenie precízne vyjadriť a sprostredkovať ho ďalším vzdelancom.²⁹ Na Sókrata by sme sa mohli dívať ako na „pouličného kazateľa“, ktorý viedol mladých Aténčanov k väčšej sebestačnosti. Jeden zachovaný sókratovský dialóg pripomína spôsob, akým sa Sókratés prihovára svojim spoluobčanom a ako ich nabádal k tomu, aby sa starali o výchovu svojich synov aj seba samých. Sókratés je tu vykreslený veľmi bezprostredne, živo a pôsobí naozaj ako kazateľ – podobne sa budú prejavovať jeho kynickí nasledovníci.

²⁷ Dokladom tejto atmosféry je existencia Polykratovej *Obžaloby Sókrata*, ktorá zdôvodňovala spravodlivé rozhodnutie aténskeho Zhromaždenia, že odsúdilo Sókrata na smrť vypitím boľhlavu. Hlavným bodom obžaloby mohla byť skutočnosť, že medzi Sókratových najbližších žiakov patrili členovia vlády tridsiatich tyranov, ktorí krvavo zaútočili na demokratických politikov.

²⁸ Porov. M. Montuori, *Socrate: fisiologia di un mito*, s. 297 – 328.

²⁹ Porov. C. Kahn, *Plato and the Socratic Dialogues*, s. 71 – 100 (najmä s. 95 – 100).